SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
HUKUK FAKÜLTESİ DERGİSİ
Selçuk Law Review

Araştırma Makalesi
Research Article
Gönderim | Received: 16.12.2019
Kabul | Accepted: 02.03.2020
10.15337/suhfd.659796

HUKUKİ TEMELDE TÜRKİYE'DE ZORUNLU DİN DERSİ

Dr. Baki ERKEN*

Öz

Türkiye'de zorunlu din dersi, dini eğitimin bir parçası olarak ülkenin kendine özgü şartları içerisinde uygulanmaktadır. Anayasada geçen; devlet gözetiminde dini eğitim, laiklik ve din ve vicdan hürriyeti zorunlu din dersi konusunda temel ilkelerdir. Türk yargısı muhafazakâr bir yaklaşımla zorunlu din derslerinin devamına dayanak oluşturmaktadır. Buna karşın, AİHM zorunlu din dersine ilişkin önemli içtihatlar oluşturmuş ve Türkiye aleyhine kararlar vermiştir. Zorunlu din dersi konusunda Türkiye'nin tek bir tip olarak örnek alacağı bir model bulunmamaktadır. Türkiye'de zorunlu din dersi sorununa en uygun çözüm; Batı'daki iyi uygulamaları örnek alarak dersin içerik ve anlatım olarak bilimsel bir nitelik kazanmasıdır.

Anahtar Kelimeler

Zorunlu Din Dersi • Anayasa • Yargı Kararları • AİHM • Batılı Modeller

COMPULSORY RELIGION COURSE IN TURKEY ON LEGAL BASIS

Abstract

Compulsory religion course in Turkey, a part of religious education, has been implemented in conditions peculiar to the country. Religious education under the control of state, secularism and freedom of religion and conscience are the main constitutional principles on compulsory religion course. Turkish jurisdiction makes ground on continuing of obligation of religion course through con-

* Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Ankara, Türkiye | Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Department of Political Science and Public Administration, Ankara, Turkey.
bakierken@gmail.com • ORCİD 0000-0001-9453-2304

Atıf Şekli | **Cite As**: **ERKEN** Baki, "Hukuki Temelde Türkiye'de Zorunlu Din Dersi", *SÜHFD.*, C. 28, S. 1, 2020, s. 237-263.

İntihal | **Plagiarism**: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

servative approach. On the other hand, ECHR made important jurisprudences and gave decisions against Turkey. In the subject of compulsory religion course, a model a unique type does not exist which Turkey should follow. The best solution to the problem of compulsory religion course in Turkey is making the lecture scientific through its content and type of education by adopting good implementations of West.

Key Words

Compulsory Religion Course • Constitution • Jurisdiction • ECHR • Western Models

GİRİŞ

Türkiye'de zorunlu din dersi uzun zamandır önemli bir sorun olarak durmaktadır. Zorunlu din dersi sadece eğitim ve hukuk sisteminin bir sorunu değil, siyaset ve toplumun daima gündeme gelen sorunudur. En başta bu sorun, dini eğitim bağlamında Cumhuriyetten bu yana önemli sorun alanlarından birini oluşturan din-devlet ilişkisinin bir parçasıdır. Laikliğin korunması ve devlet gözetimindeki din anlayışı politikalarının uygulama alanlarından birisi de zorunlu din dersi olmuştur. Yine zorunlu din dersinin önemli bir boyutunu da temel hak ve hürriyetlerin korunması oluşturur. Türkiye'de bireysel boyutta yaşanılan en önemli sorunlarından olan temel hak ve hürriyetlerin korunması, daha da özelde din ve vicdan özgürlüğünün korunması zorunlu din dersinin bir sorun olmasının ardında yatan etkenlerdendir.

Türkiye'de zorunlu din dersini toplumsal sorun haline getiren durum ise, dini eğitim bağlamında farklı dini grupların dışlanmasıdır. Dini eğitime hâkim olan Sünni inançtan farklı dini inanç sahipleri mevcut şekliyle din eğitimini kabul etmemekte, kendilerini mağdur olarak görmektedirler. Bu konudaki en büyük itirazlar Alevi kesimden gelmektedir. Birçok Alevi vatandaş bu konuda hak ihlali iddiası ile mahkemelere başvurmuşlardır. Türkiye'de "resmi ve Ortodoks İslam" dışındaki dini inançların en önemlilerinden, yaygınlarından olan Alevilik toplumun merkezinde değil, çevresinde yer alır.[1] Dolayısıyla, Alevilerin zorunlu din dersine karşı çıkışı farklı dini kimliklerin bir sonucudur. Bu nedenle,

[1] MARDİN, Şerif. (2013), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, s.17-35.

son yıllarda genel toplumsal bir sorunu yansıtan Aleviler ile devlet arasındaki ilişkinin önemli bir boyutunu zorunlu din dersi oluşturmaktadır.

Cumhuriyetten sonra laiklik ve modernlik temelinde yeni bir eğitim sisteminin kurumsallaştırılması sürecinde geleneksel dini eğitim kaldırılırken, resmi eğitim sistemi içerisinde din dersleri daima var olmuştur. Okullarda temel din dersleri bazı dönemlerde seçmeli, bazı dönemlerde de zorunlu olmuştur. Türkiye'de temel din dersleri 1982 Anayasası ile birlikte zorunlu hale gelmiştir. Daha önceden de din-devlet ilişkisinde ve eğitimde sorunlar yaratan din dersi zorunluluk ile farklı bir boyut kazanmıştır. Daha sonra, gayri Müslimler için din dersi zorunluluğundan muafiyet getirilmesi önemli bir değişiklik olmuştur. Son yıllarda ise zorunlu din dersi müfredatına yönelik ciddi değişiklikler yapılmıştır.

Zorunlu din dersini Türkiye'nin gündemine getiren önemli bir etken de konunun uluslararası hukuki bir nitelik kazanmasıdır. Bu konuda Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne başvuruda bulunulmuştur. AİHM 2007 yılında zorunlu din dersi ile ilgili bir dava sonucunda, dersin eğitim hakkına aykırı olarak eğitim ve öğretimin yapıldığı sonucuna ulaşarak Türkiye'yi mahkûm etmiştir.[2] AB'ye üyelik sürecinde bulunan ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atan Türkiye için bu karar çok daha önemli hale gelmiştir.

İşte, Türkiye'de mevcut uygulama ile birlikte okullarda okutulan din dersinin zorunluluğu sorunu artık herkes tarafından kabul edilmektedir. Siyasal ve toplumsal temeli olan bu sorunun çözümü eğitim ve hukuk sistemleri için bir zorunluluktur. Sorunun çözümünde, Türkiye'nin kendine özgü dini eğitim modelinin ve hukuk değerlerinin korunması ile birlikte, uluslararası hukukun ilkeleri ve temel hak ve özgürlüklerin korunması da dikkate alınmalıdır. Ayrıca, Batı'da temel din dersleri konusundaki modellere genel olarak bakılması ve Türkiye'ye uygulanabilirliğinin tartışılması, sorunun çözümü açısından bir katkı sunacaktır.

---

2 AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

Bu doğrultuda bu makale; zorunlu din dersi konusunda tarihsel süreç, anayasal ilkeler, Türk yargı kararları, AİHM ilkeleri ve Batılı modeller başlıklarında yazılmıştır. Makalenin temel amacı; Türkiye'de zorunlu din dersi sorununu hukuksal bakımdan ele almak ve bir çözüm önerisi sunmaktır.

1. TARİHSEL SÜREÇTE ZORUNLU DİN DERSİ

Cumhuriyetin ilk anayasası olan 1924 Anayasası din özgürlüğünü güvence altına almıştır. Anayasanın 80. maddesi, devletin gözetimi altında ve kanuna uyularak her türlü eğitimin serbest olduğu hükmünü içermektedir.[3] Din ve vicdan hürriyeti anayasanın teminatı altında iken Türkiye'de yaşayan azınlıklar Lozan Antlaşmasına bağlı olarak kendi din eğitimlerini hür bir şekilde sürdürmüşlerdir. Cumhuriyetin ilanından itibaren devam eden laiklik politikası çerçevesinde din dersleri okullardan zaman içeresinde kaldırılmıştır.

1924 yılında ilk ve orta öğretim düzeyinde müfredatta bulunan din dersleri 1927 yılında sadece ilkokulların 3. - 5. sınıfları için zorunlu kalmıştır. 1928 yılında "Devletin dini İslam'dır" ibaresi Anayasadan çıkartıldıktan sonra eğitimin hızla laikleştirilme yoluna gidilmiştir. Bir yıl sonra Kuran Kursları resmen kapatılırken Milli Eğitim Bakanlığı ilkokulda okutulan din derslerinde öğrencilerin imtihan edilemeyeceğine dair karar almıştır. 1930 yılında ise din dersi seçmeli hale gelmiştir. Din derslerinin, üniversiteler hariç, eğitim müfredatından tamamen çıkartılması 1939 yılında Din Bilgisi dersinin ilkokullardan çıkartılması ile gerçekleşmiştir.[4]

1946'da çok partili hayatın başlaması sonrasında DP'nin CHP iktidarını dini uygulamalar konusunda eleştirmesi, CHP'ni din eğitimi konusunda yeni politikalar geliştirmeye mecbur bırakmıştır. Artık CHP yönetimi, din eğitiminin devlet eliyle yürütülebileceğine ikna olmuştur. 1949 yılında MEB tarafından yayımlanan bir genelgeyle ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına yeniden din dersleri konulmuştur. Bu, yaklaşık 20 yıl sonra din derslerinin yeniden devlet okullarında okutulması demekti. 1950

---

3 10/1/1945 tarih ve 4695 sayılı 1924 Anayasası.

4 KAYMAKCAN, Recep. (2006), "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı 27, s.21-36.

yılından itibaren, önceki dönemin tersine, din derslerinin eğitimdeki ağırlığı kademeli olarak artırılmıştır. 1949'da "program dışı ve isteğe bağlı" olarak okutulan ilkokullardaki din dersi, DP iktidarında MEB tarafından 4 Kasım 1950'de program içine dâhil edilmiştir. Bakanlık kararı ile 1953 yılında öğretmen okullarına haftada bir saat mecburi din dersleri konulmuştur. 1956 yılında ise ortaokullara isteğe bağlı din dersleri konulmuştur.[5]

1961 Anayasası din eğitimi serbestliğini düzenlemiştir. Anayasanın 19. maddesine göre, "*Din eğitim ve öğrenimi ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.*"[6] Bu hükümler eğitimde din dersleri için de bir çerçeve çizmiş olup, aksine bir hüküm bulunmadıkça, din derslerinin ancak isteğe bağlı, yani seçmeli olabileceği anlamındadır.

1962 yılında toplanan Milli Eğitim Şurası din eğitimine ait müfredatın ilkokul ve ortaokul için ayrı ayrı belirlenmesi gerektiği yönünde karar almıştır. 1967 yılında ise liselerde haftada bir saat isteğe bağlı Din Bilgisi dersleri konulmuştur. Ortaokullarda ve ilkokullarda ise isteğe bağlı Din Bilgisi dersi uygulamasına 1974 yılında geçilmiştir. 1976 yılında ise ortaokul ve liselerin de 3. sınıflarına isteğe bağlı Din Bilgisi dersi konulmuştur. Böylece, üniversiteler hariç, tüm okul kademelerinde temel din dersi seçmeli olarak müfredatta ve eğitim sisteminde yerini almıştır. Din derslerinin seçmeli olması uygulamasına bu dönemde Ahlak dersi istisna teşkil etmiştir. Ahlak dersi 1974 yılında tüm kademelerde mecburi ders olmuştur.[7]

Türkiye'de birçok politikanın ve eğitim modelinin belirlenmesinde olduğu gibi, dini eğitimde de 12 Eylül 1980 ihtilali dönüm noktası olmuştur. İhtilal sonrasında yeni bir anayasa yapma hazırlığı dönemine girilmiş ve temel din dersleri tartışılan anayasa konularından olmuştur. İlahiyat öğretim üyelerinin Milli Güvenlik Konseyi'ne sundukları ra-

---

5 BAHÇEKAPILI, Mehmet. (2013), Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri Raporu, İlke Yayınları, İstanbul, 41-42.

6 9/7/1961 tarih ve 334 sayılı 1961 Anayasası.

7 GÜNDÜZ, Turgay. (1998), "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 543-557.

porda; bütün gençliğe eşit derecede din bilgisine ve kültürüne sahip bir öğretim sisteminin oluşturulması gerektiği önerilmiştir.[8] 1982 Anayasasının kabulü ile birlikte okullarda okutulan temel din dersleri zorunlu hale gelmiştir.

Okullarda okutulan din derslerinin birleştirilerek temel bir program hazırlanması 1982 Anayasasının kabulünden önce olmuştur. 1981 yılında Talim Terbiye Kurulu kararıyla temel eğitim ve orta öğretimde o güne kadar okutulan "Din Bilgisi" dersi yerine Ahlak Bilgisi dersi ile birleştirilerek "Din ve Ahlak Bilgisi" dersi adı altında yeni bir ders konulmuştur. 1982 yılında Talim ve Terbiye Kurulu aldığı kararla Anayasada yer alan ifadeyle aynı şekilde dersin adını "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" (DKAB) olarak değiştirmiştir. Anayasanın hükmü doğrultusunda aynı yıl Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 12. maddesi yeniden düzenlenerek din dersinin zorunluluğu işlenmiştir.[9] 1986 yılında dersin ilkeleri yeniden düzenlenerek tebliğ olarak yayımlanmıştır. Bakanlığın yayımladığı okul programında dersin amaçları olarak millilik, Atatürkçülük ve ahlak ön plana çıkar.[10]

1990 yılında zorunlu din dersi açısından önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Şu ana kadar uygulanan tek muafiyeti Bakanlık kararlaştırmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı aldığı bir kararla azınlık okulları hariç tutularak, Türk vatandaşı olan, Hıristiyan veya Musevi dinlerine mensup, ilkokul ve ortaokula giden öğrencilerin söz konusu dinlere bağlı bulunduklarını beyan ettikleri takdirde DKAB derslerine girmeye mecbur olmadıklarını beyan etmiştir.[11] Böylece dersin temel mevzuatta düzenlenmesi tamamlanmış ve ilkeleri bugünkü halini almıştır.

Hem 2007 yılındaki AİHM'nin verdiği Zengin kararı hem de AB'ye üyelik sürecinde Türkiye'den beklentiler Alevilik konusunda hükümetin nezdinde bazı reformların yapılmasını gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda öncelikle Alevi Çalıştayı düzenlenmiştir. Çalıştayda alınan en önemli kararlardan birisi Aleviliğin din dersi müfredatında yer alma-

---

8 BİLGİN, Beyza. (2001), *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara, s.75.

9 14/6/1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu.

10 BAHÇEKAPILI, 2013, s.46.

11 Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu, 9/7/1990 tarih ve 1 no'lu karar.

sıdır. Çalıştayın bu önerisini dikkate alan Milli Eğitim Bakanlığı zorunlu din dersini kaldırmayarak Aleviliğin 2011-2012 eğitim-öğretim döneminden itibaren müfredatta yer alacağını açıklamıştır. Buna dayanak ise Talim ve Terbiye Kurulu'nun aldığı karardır.[12]

2012 yılında yasalaşan zorunlu eğitimi 12 yıla çıkaran 6287 sayılı Kanun ile ortaokul ve liselerde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberimizin Hayatı derslerinin isteğe bağlı seçmeli ders olarak okutulacağı ve okutulacak diğer seçmeli dersler ile programlarının Bakanlıkça belirleneceği düzenlenmiştir.[13] Bununla beraber MEB, Alevilik, Hristiyanlık ve diğer farklı inançlar ve dinlerin Temel Dini Bilgiler seçimlik dersinde okutulabileceği şeklinde bir açıklama yapmıştır.[14] Asıl din dersi konusunda sorun yaratabilecek olan 2012 yılında YÖK'nun üniversitelere giriş sınavında DKAB dersi sorularının yer almasına dair kararıdır. Karar üzerine azınlıklar ve Alevi kesimin temsilcilerinden önemli tepki ortaya çıkmış, bunun üzerine sadece DKAB dersini almayan azınlıklar için sınavlarda DKAB dersi sorularından muafiyet çalışmaları yapılmıştır.[15]

2. ZORUNLU DİN DERSİNİN ANAYASAL DAYANAKLARI

Türkiye'de zorunlu din dersi uygulamasına temel teşkil eden 1982 Anayasasıdır. Anayasanın 24. maddesi "vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine" vurgu yaptıktan sonra din dersi zorunluluğunu şöyle ifade eder: "*Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devlet'in gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.*"[16]

Türk siyasal yapısının bir özelliği olarak zorunlu din dersleri devlet gözetimindeki dini eğitimin bir parçası olmaktadır. Yeni getirilen modelin fikri altyapısını Cumhuriyet reformlarından olan "Tevhid-i

---

12 MİLLİYET, 8 Eylül 2011.

13 30/3/2012 tarih ve 6287 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

14 HÜRRIYET, 12 Temmuz 2012.

15 HÜRRIYET, 18 Aralık 2012 ve 21 Aralık 2012 .

16 7/11/1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

Tedrisat" anlayışı oluşturur.[17] Devlet gözetiminde dini eğitim aynı zamanda toplumda egemen olan İslam inancı etrafında toplanan ve keskin dini farklılıkları olmayan bir toplum tahayyülünün de sağlayıcısıdır. Nitekim, 12 Eylül sonrasında din daha çok toplumu bütünleştiren ve devlete yakınlaştıran bir unsur ve toplumun dini hayatını şekillendirme amacı olarak kullanılmış, zorunlu din dersi ve dini okulların tekrar açılması gibi uygulamalarla din resmileşmiş ve kurumsallaştırılmıştır.[18] Kenan Evren okullarda okutulan temel din dersinin zorunlu olacağını ilk kez açıkladığı konuşmasında, zorunlu din dersinin amacını gizli yerlerde açılan Kuran Kursları ile mücadele ederek din bilgisinin devletin gözetiminde "doğru" şekilde verilmesi olarak açıklamış ve bu uygulamayı Atatürkçülüğe dayandırmıştır.[19]

Din hizmetlerinin bağımsız kurumlara ya da sivil topluma bırakılması, İslam'ın egemen olduğu bir toplumda cumhuriyet ilkelerini zayıflatma riski içerebilir. Bu şartlarda Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) ve zorunlu din dersleri, dini merkezileştiren ve devlet kontrolüne bırakan siyasal araçlardır. Kurumların dini bir işlevinin olmasının laiklikle örtüşmediği açık olmasına karşın, Türkiye özelinde bunun laikliği koruyabileceği düşünülebilir. Nitekim Ergun Özbudun, bu sistemin lâikliğin Batı ülkelerindeki klasik anlaşılış şekline uymadığını kabul etmekle beraber, Türkiye'nin özellikleri sebebiyle ortaya çıkmış olan ve aslında lâikliği zayıflatıcı değil, aksine onu koruyucu nitelik taşıyan bir çözüm tarzı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, tarihsel olarak devlet ve toplum hayatını güçlü etkisi altında bulunduran İslam düşünüldüğünde, din hizmetlerinin devlet kontrolünden uzak biçimde cemaat örgütlerine bırakılması Cumhuriyet modernleşmesi bakımından sakıncalı olabilir.[20]

Zorunlu din dersinin ardındaki devlet merkezli din anlayışını Diyanet İşleri Başkanlığı konusunda görmek mümkündür. Anayasanın

---

17 3/3/1340 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu.

18 ÇAHA, Ömer. (2004), "Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık*, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, s.476-493.

19 EVREN, Kenan, (2000). "Kahramanmaraş Konuşması", 27 Aralık 1985, *Seçme Konuşmalar*, Doğan Kitap, İstanbul, s.46.

20 ÖZBUDUN, Ergun. (2004), *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019, s.80.

136. maddesine göre, DİB lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak özel kanununda belirtilen görevlerini yerine getirir. Devletin dine müdahalesinin bir aracı olarak görülen DİB, kanun koyucuya ve Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) göre tersine bir işlev yürüterek din işlerinin devlet işlerine müdahalesini engelleyecek bir kurum işlevi görmektedir. AYM DİB'nın varlığının laikliğe aykırı olmadığını, tam tersine İslam'ın kendinden kaynaklanan özelliklerinden ötürü, Türkiye'deki laik düzenin devamı için zorunlu olduğunu düşünmektedir.[21] DİB aynı zamanda zorunlu din dersi konusundaki davalarda başvuruculların büyük çoğunluğunun dahil olduğu Alevi kesim tarafından, aynen DKAB ders müfredat ve kitaplarına karşı olduğu gibi, Sünni İslam inancının temsilcisi olarak görülmektedir. Bu anlamda DİB ile zorunlu din dersi, belirli bir inancın uygulamasına yönelik toplumdaki algı bakımından benzer bir durumdadır.

Laiklik Anayasanın 42. maddesinde belirtildiği üzere, eğitimin devletin gözetimi ve denetimi altında yapılmasının bir gerekçesidir. Kanun koyucu zorunlu din dersini laikliği korumak için koymuştur. Anayasanın madde gerekçesinde zorunlu din dersinin konulması nedeni şöyle anlatılır: *"İstismar ve suiistimali önlemek amacıyla, din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devlet denetimi ve gözetimi altına alınmıştır. Keza bu eğitim, ilk ve orta öğretimde zorunludur. Gayrimüslimler, bu zorunlu eğitim dışında bırakılmışlardır."*[22] AYM de din ve ahlâk eğitim ve öğretiminin devletin gözetim ve denetimi altında yapılmasının nedenini, eğitim ve öğretim özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemek olarak açıklamıştır.[23]

Fakat laikliği devletin dini olmaması ve dinler karşısında eşit ya da tarafsız durması olarak tanımladığımızda, din eğitiminin devletin gözetiminde yapılmasının ve zorunlu olmasının laikliğe aykırı olduğu sonucuna ulaşılır. Nitekim önemli anayasa hukukçuları bu görüşü paylaşmışlardır.[24] AYM'nin laiklik görüşü de bu ortak düşünüşü yansıtmaktadır. Anayasa Mahkemesi bunu şöyle açıklar: *"Laik devletin, doğası gereği*

---

21 AYM, 21.10.1971 tarih ve E.1970/53, K.1971/76.

22 TBMM, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Madde Gerekçeli*, 2008.

23 AYM, 16.09.1998 tarih ve E:1997/62, K:1998/52.

24 Özbudun, 2004, s.77 ve GÖZÜBÜYÜK, Şeref ve TAN, Turgut. (1998), *İdare Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara, s.49.

resmi bir dininin bulunmaması, belli bir dine üstünlük tanımamasını, onun gereklerini yasalar ve diğer idari işlemlerle geçerli kılmaya çalışmamasını gerektirir. Bu bağlamda, laik bir devlette belli bir dinin, eğitim ve öğretimi zorunlu hale getirilemez."[25] En başta din eğitimi bir gerçekliktir ve toplumsal bir ihtiyaçtır. Bu nedenle bir kamu hizmeti gibi düşünülebilir. AYM de 6287 sayılı Kanunun bazı maddelerinin iptali istemine ilişkin karar gerekçesinde, "*laik devlet, dinler karşısında tarafsız olmakla birlikte, toplumun dini ihtiyaçlarının karşılanması konusunda kayıtsız değildir*" demektedir.[26] Yine öngörülen din ve ahlak eğitiminin belirli bir dinin (İslam'ın) eğitimi olmadığı, tüm dinler hakkında bilgi verdiği ve ahlak eğitimini amaçladığı şeklinde düşünülebilir. Bu şekliyle din dersi laikliğe de aykırı değildir.

Din ve vicdan hürriyetini düzenleyen Anayasanın 24. maddesi vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetlerini güvence altına almıştır. Bununla birlikte, aynı maddede zorunlu din dersine hukuki dayanak olacak şekilde din kültürü ve ahlak öğretiminin zorunluluğunu düzenlenmiştir. O halde, Anayasa zorunlu din dersinin din ve vicdan hürriyetine aykırılık oluşturmadığı ilkesini benimsemiş ya da bu hürriyete bir istisna getirmiştir. Yine, Anayasa 42. maddesinde eğitim ve öğrenim hakkını düzenlerken eğitim ve öğretimin devletin gözetim ve denetimi altında yapıldığını belirtmiştir. Sonuçta, zorunlu din dersinin temel hak ve hürriyetlere bir engel oluşturmadığı Anayasal ilkelerce düzenlenmiştir. AYM de, Refah Partisi ile ilgili verdiği iptal kararında zorunlu din dersinin temel hak ve hürriyetlere uygunluğunu belirtmiştir. Anayasanın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen maddesinde belirtilen ilkeler aynı zamanda dini eğitim ve zorunlu din dersine de sınır oluşturur.[27]

3. ZORUNLU DİN DERSİ KONUSUNDA TÜRK YARGI KARARLARI/İÇTİHATLARI

AYM dinin devletin denetimi ve gözetimi altındaki dini eğitimin laikliğe aykırı olduğunu kabul etmekle birlikte, zorunlu din dersini laikliğe aykırı bulmamaktadır. Çünkü, AYM aynı kararında DKAB'ni; "*dinler hakkında yansız ve tanıtıcı bilgiler veren ve ahlaki değerleri benimsetmek*

25 AYM, 16.09.1998 tarih ve E:1997/62, K:1998/52.

26 AYM, 20.09.2012 tarih ve E.2012/65, K.2012/128.

27 AYM, 16.09.1998 tarih ve E:1997/62, K:1998/52.

amacıyla... zorunlu bir ders" olarak tanımlamıştır. AYM'ne göre, din eğitimi yerine "din kültürü" dersinden söz edilmesi de bu amacı açıkça ortaya koymaktadır.[28] AİHM'nin zorunlu din dersi konusunda Türkiye aleyhine verdiği kararı AYM, din dersinin zorunluluğunun yanlışlığı doğrultusunda değil, devlet okullarında okutulmasının gerekliliği doğrultusunda değerlendirmiştir. AYM'nin dikkat çektiği husus AİHM'nin Avrupa ülkeleri uygulamaları incelendiğinde çok büyük oranda din derslerinin okulda olduğu ve bunların da bazılarında zorunluluk bulunduğunu saptamasıdır. AYM ortaokul ve liselerde seçmeli olarak okutulması öngörülen din derslerinin Anayasaya aykırılık iddialarını da aynı kararda aynı gerekçeyle reddetmiştir. Çünkü *"Anayasa, dini hizmetleri toplumsal bir ihtiyaç olarak görmekte ve devlete bu ihtiyaçların karşılanması yönünde yükümlülükler yüklemektedir… Anayasa'da ifadesini bulan laiklik ilkesi, bir yandan dinin devletin esaslarını belirlemesini engellemekte, diğer yandan da din eğitim ve öğretimi dâhil dini hizmetlerin devlet eliyle verilmesine imkân tanımaktadır."*[29]

Danıştay zorunlu din dersi konusundaki davalarda önemli kararlar vermiştir. Bu davalardan biri olarak, çocukları ilköğretim okulunda okuyan davacı okullarda zorunlu ders olarak okutulan DKAB dersi programının iptali istemiyle dava açmıştır. Danıştay Sekizinci Dairesi, Anayasa ve Milli Eğitim Temel Kanunu hükümleri doğrultusunda DKAB dersinin amacının; öğrencilere din eğitimi vermek değil, genel olarak dinler yapısı göz önüne alınarak, daha çok İslam dini hakkında toplumumuza bir kültür kazandırmak olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, Danıştay iptali istenilen ders programını Anayasaya, Milli Eğitim Temel Kanununa, laiklik ilkesine ve hukuka aykırılık görmeyerek davayı reddetmiştir.[30]

Yine, bir kişi arkadaşı ile beraber yazdığı "Alevilik Bektaşilik Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" isimli kitabının lise ve denge okullarda ders kitabı ya da yardımcı ders kitabı olarak tavsiye edilmesi istemlerinin reddine ilişkin Talim Terbiye Kurulu kararının ve bu işlemin

---

28 AYM, 16.09.1998 tarih ve E:1997/62, K:1998/52.

29 AYM, 20.09.2012 tarih ve E.2012/65, K.2012/128.

30 Danıştay 8. Dairesi, 15.05.2000 tarih ve E: 1997/6285, K: 2000/3653.

dayanağı olan Tebliğler Dergisinde yer alan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin genel ilkelerini açıklayan müfredat programının iptali istemiyle Danıştay'a dava açmıştır. Danıştay Sekizinci Dairesi öncelikle bir önceki kararında açıkladığı benzer gerekçelerle müfredat programının iptali istemini reddetmiştir. Yazılan kitabın ders kitabı olarak okutulması istemine karşı Danıştay, peşin bir hüküm vermeyerek ve istemi ciddiye alarak, adı geçen kitabı uzmanlara incelettirmiştir. Hazırlanan raporda kitabın Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi müfredat programına uygun olarak hazırlanmadığı, konuların işlenişinde devleti suçlayıcı ve Cumhuriyet kanunlarına uygun olmayan ifadelerin kullanıldığı, pedagojik olmayan anlatım metotlarına başvurulduğu, bazı ayetlerin eksik alındığı ve yanlış anlam verildiği belirlenmiştir. Sonuçta Danıştay, kitabın eğitim ve öğretim açısından liselere ders kitabı ya da yardımcı ders kitabı olarak önerilmesinin uygun olmadığını belirterek belirtilen kitabın tavsiye edilmemesine ilişkin işlemde hukuka aykırılık görmemiş, davayı bu açıdan da reddetmiştir.[31]

Hasan Zengin İlköğretim Okulu 7. sınıf öğrencisi olan çocuğunun, zorunlu din dersi olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) eğitiminden muaf tutulması istemiyle 2001 yılında İstanbul Valiliği'ne bağlı İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne başvurmuştur. Başvuruda; ailesinin Alevi olduğunu belirterek dini eğitim seçme şanslarının olmamasının İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi uluslararası sözleşmelere aykırı olduğunu ve zorunlu dini eğitimin laiklik ilkesi ile bağdaşmadığını belirtmiştir. Başvurunun reddedilmesi üzerine İdare Mahkemesi'ne dava açmıştır. İdare Mahkemesi, Anayasa'nın 24. maddesinde ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nda dersin zorunlu ders olarak yer aldığını belirtilerek davacının talebini reddetmiştir.[32] Bunun üzerine gidilen Danıştay da dersin Anayasal zorunluluğuna vurgu yaparak velilerin dersten muafiyet taleplerinin kabul edilmesine olanak bulunmadığını belirtmiş ve başvuruyu reddetmiştir.[33]

---

31 Danıştay 8. Dairesi, 16.02.2000 tarih ve E: 1998/4242, K: 2000/1449.

32 28.12.2001 tarihli İstanbul İdare Mahkemesi kararı.

33 Danıştay Sekizinci Dairesi, 14.04.2003 tarih ve E: 2002/2939, K: 2003/1720.

Bu karar sonrasında Danıştay önüne zorunlu din derslerinden muafiyet taleplerine ilişkin birçok dava gelmiştir. Danıştay dava incelemelerinde AİHM'nin Zengin/Türkiye kararında belirttiği ilkeleri dikkate almıştır. Danıştay artık sadece davaya konu dersin zorunluluğunu esas almamakta, dersin öğrencilerin inançlarına uygunluğunu dikkate alarak müfredatı incelemektedir. Önemli olan dersin zorunlu olması değil, dersin adında geçtiği üzere din ve ahlak eğitimi veren objektif bir ders olmasıdır. Ders eğer Sünni İslam inancının hâkimiyetini içeriyorsa ve anlatışta bilgi değil ikna amacıyla ifadeler yer alıyorsa, bu durum artık hukuka aykırılık demektir. Ayrıca dersin işleyişinde müfredat bilgilerinin nesnel ve çoğulcu şekilde anlatışına zarar verecek uygulamalar varsa, bu da evrensel ilkelerin ihlalidir.[34]

Bu kararlarından birinde Danıştay, Zengin/Türkiye kararında belirtildiği şekliyle AİHM'nin DKAB dersinin müfredat incelemesi sonucundaki "dinsel çeşitliliğin dikkate alınmadığı, özellikle öğrencilerin Alevi inancının itikat veya ibadet unsurları hakkında eğitim almadığı" ve "muafiyet usulünün uygun bir yöntem olmadığı" değerlendirmelerine katılarak, "*Devletin, eğitim ve öğretimle ilgili olarak üzerine düşen görevleri yerine getirirken, müfredatta yer alan bilgilerin nesnel ve çoğulcu bir şekilde aktarılmasına dikkat etmesi ve ebeveynlerin dini ve felsefi kanaatlerine saygı göstermesi gerekmektedir" demiştir*.[35] Böylece, Danıştay Türkiye'de zorunlu din dersinin içeriğinin ve uygulamasının hukuka uygun olmadığı kararını vermiştir.

4. ZORUNLU DİN DERSİ KONUSUNDA AİHM KARARLARI/İÇTİHATLARI

Birçok Avrupa ülkesinde devletin resmi bir dinin bulunması ya da hâkim din ya da inancın eğitimde verilmesi, farklı inançlara sahip kişiler açısından eğitimde özgürlüklerin ihlaline neden olmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde (AİHS) yer alan Düşünce Din ve Vicdan Özgürlüğü ve Eğitim Hakkı ile ilgili olan zorunlu din dersi konusunda uygulayan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne yıllardır dava gel-

---

34 Danıştay 8. Dairesi, 28.12.2007 tarih ve E: 2006/4107, K: 2007/7481, 29.02.2008 tarih ve E: 2007/679, K: 2008/1461, 15.05.2009 tarih, E: 2007/8365, K: 2009/3238, 07/03/2011 tarih ve E: 2008/3682, K: 2011/1323 ve 21/11/2014 tarih E: 2013/4877, K: 2014/9019.

35 Danıştay 8. Dairesi, 28.12.2007 tarih ve E: 2006/4107, K: 2007/7481.

mektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni uygulayan AİHM birçok temel hak ve hürriyetin korunması doğrultusunda önemli kararlar vermekte ve içtihatlar oluşturmaktadır.[36]

AİHM kararlarının Türkiye açısından ayrı bir önemi olup bağlayıcılığı vardır. Avrupa Konseyi üyesi ülkeler AİHS'nin demokratik toplum ilkeleri ve hukukun üstünlüğü prensiplerini esas alarak ulusal hukuklarını düzenlemekle yükümlüdürler. Bu yükümlülük öncelikle AİHM kararlarına uymakla gerçekleşir. Çünkü AİHM kararları herkesi bağlar; hukuka bağlılık yükümlülüğüne aykırılık oluşturmaksızın, Sözleşmeye aykırılığın ortadan kaldırılması için gerekli önlemlerin alınması tüm devletlerin ödevidir.[37] Türkiye ise AİHM'nde aleyhine en çok dava açılan ülkelerden biridir.[38] Türkiye'nin mahkûmiyet kararlarını ya hiç ya çok geç ya da eksik biçimde yerine getirmesi Avrupa Konseyi düzeyindeki eleştiri noktalarından birini oluşturmaktadır.[39]

Zorunlu din dersi konusu Sözleşmenin 9. maddesinde düzenlenen Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü ve EK Protokol'de düzenlenen eğitim hakkı ile ilgilidir. AİHS Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğünü 9. maddesinde genel olarak birinci fıkrada düzenlemiştir: "*Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de iç*erir."[40]

Sözleşmede ilk bölümde yer alan Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü mutlak niteliktedir, hiçbir sınırlamaya konu olamaz. "*Forum internum*" olarak da adlandırılan bu dokunulmaz alan, bireylerin istediği

---

36 GÖZÜBÜYÜK, Şeref ve GÖLCÜKLÜ, Feyyaz (2004), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması,* Turhan Kitabevi, Ankara, s.140.

37 AKKAN, Bahattin. (2010), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bağlayıcılığı ve Yerine Getirilmesi" *Adalet Dergisi,* Sayı 36, 42-64.

38 AİHM Devletlere Göre 2019 Yılı İstatistikleri, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2019_ENG.pdf (17 Şubat 2020)

39 ADALET BAKANLIĞI. (2011), "AİHM Çalışma Ziyareti Raporu", http://www.hsyk.gov.tr/etkinlikler/ziyaretler/2011/nisan/Strazburgrapor.pdf (12 Kasım 2014).

40 4/11/1950 tarihli İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme.

inanca sahip olabilme ya da hiçbir inanca sahip olmama özgürlüğünü içerir. Böylelikle, bireyler inançlarını değiştirmeye ve açıklamaya ya da bazı inançları benimsemeye zorlanamayacak; belirli bir inanca sahip olabilmek ya da sahip olduğu inancı değiştirebilmek herhangi bir makamın onayına tabi tutulamayacaktır.[41] AİHM içtihatlarında göre, 9. maddede belirtilen bir dine mensup olmama özgürlüğü o dinin kurallarına uymama hakkını da kapsar.[42] Zorunlu din derslerinde bu durum bir dinin uygulama olarak gösterilmesi olarak karşımıza çıkabilir. Bu içsel alana müdahaleler AİHM kararlarına, devlet tarafından uygulanan ve bireyin düşünce yapısını değiştirmeyi amaçlayan sistematik telkin olarak geçmektedir. Aslında Sözleşme, devletleri objektif bilgi verilmek şartıyla dolaylı ya da doğrudan bilgi ya da öğretim yoluyla dini ya da felsefi fikir vermekten alıkoymamaktadır. Fakat, aşılmaması gereken sınır anne-babaların dini ve felsefi inançlarına müdahale anlamı taşıyan telkin amacıdır.[43]

Dini inanç özgürlüğünde dini eğitimin ilkeleri ve devletin yükümlülükleri açısından sınırı Ek Protokol'ün 2. maddesinde (P1-2) düzenlenen eğitim hakkı oluşturur. Buna göre, "*Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.*"

Mahkemenin zorunlu din dersinin Sözleşmeye uygunluğunda dikkat edeceği temel bir ilke; ana-babanın dini ve felsefi fikirlerine saygı gösterilecek şekilde verilmesidir. *"Anne-Baba doğal olarak çocuklarına eğitim-öğretim verme hakkına sahiptir ve bundan ilk olarak sorumludur. Bu yüzden, devletten onların dini veya felsefi inançlarına saygı göstermesini isteyebilir."* P1-2'de belirtilen "saygı" kavramı kabulden ve dikkate almadan daha geniştir. Aynı zamanda, devlet tarafından üstlenilen tüm "görevlerin" icra edilmesini kapsamakta olup devlete pozitif yükümlülük de yüklemektedir.[44] Mahkeme, Folgero/Norveç davasında bu saygı ilkesi-

41 ÖZENÇ, Berke. (2006), *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

42 AİHM, Buscarini ve Diğerleri / San Marino, 24645/94, 1999.

43 AİHM, Kjeldsen ve Diğerleri / Danimarka, 5095/71, 1976.

44 AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

nin denetimini muafiyet sistemi üzerinden yapmıştır. Buna göre, Norveç'teki kısmi muafiyet sistemi ebeveyni yeterince bilgilendirmediği için ana-baba saygısı ilkesine ters düşecek şekildedir ve eğitim hakkının ihlalidir.[45]

Din dersinin sahip olması gereken ve Mahkemenin öncelikle inceleyeceği demokratik ilke şudur: "P1-2. maddesine uygunluğuyla ilgili olarak dersin objektif, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde anlatımıdır." Mahkeme dersin bu ölçütlere göre yapılıp yapılmadığını belirlemede geniş bir takdir yetkisine sahiptir. AİHM, Hıristiyanlığın resmi din olduğu Norveç'te, zorunlu din dersi olan Hıristiyanlık Din ve Felsefe (KRL) dersi aleyhine açılan davada KRL ders yönetmeliğini kelimesi kelimesine incelemiştir. Mahkeme, dersin amaçlarıyla ilgili Hıristiyanlık ile diğer dinler arasında ayırım olduğunu, öğrencilere İslam ve Musevilik gibi dinlerin temel özelliklerinin öğretilmeleri yerine Hıristiyanlığın dersin merkezine oturtulduğu ve dolayısıyla dinler arasındaki dengenin gözetilmediğini belirtmiştir.[46]

Anne-baba inançlarına saygı ve çoğulcu demokratik ilkelere uygunluk ilkelerine sahip olarak, zorunlu din dersinin Sözleşmeye uygunluğunda belirleyici bir role sahip etken de muafiyet sistemidir. Aslında zorunlu din derslerine muafiyet getirilmesi bir anlamda devletlerin, din derslerinin her inanca sahip kişilere göre uygun olmadığının; yani çoğulcu, demokratik ilkeye göre anlatılmadığının kabulüdür. Mahkeme buna benzer düşüncesini Zengin/Türkiye davasında belirtmiştir.[47] Zorunlu din dersine muafiyet getirilmesi sorunu çözmediği gibi getirilen muafiyet sisteminin de hak ve özgürlüklere uygun olması gereklidir. Mahkeme, Norveç'te zorunlu din dersi olan KRL için muafiyet talep edenlere uygulanan "farklılaştırılmış eğitimin" tam muafiyet sağlamadığı için P1-2'deki eğitim hakkına aykırı olduğuna karar vermiştir.[48]

AİHM zorunlu din dersi konusunda kararlarını verirken öncelikle dini inanç özgürlüğünün ve sınırlamalarının Sözleşmeye uygunluğunun

---

45 AİHM, Folgero ve Diğerleri / Norveç, 15472/02, 2007.

46 AİHM, Folgero ve Diğerleri / Norveç, 15472/02, 2007.

47 AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

48 AİHM, Folgero ve Diğerleri / Norveç, 15472/02, 2007.

incelemesini yapmakta, sonra da eğitim hakkı olarak din dersinin Sözleşmenin genel prensiplerine ve demokratik ilkelere uygunluğunu denetlemektedir. Ayrıca Sözleşmenin ifade özgürlüğü ve ayrımcılık yasağı gibi diğer hak ve özgürlük ihlali iddiaları varsa onları da incelemektedir. AİHM önüne gelen davada esasen zorunlu din dersinin anlatımında sistematik telkinin olup olmadığını, dini bilgilerin objektif bir biçimde Mahkemenin belirlediği ilkelere göre verilip verilmediğini ve ailelerin inançlarına saygı gösterip gösterilmediğini incelemiştir.

AİHM önüne gelen Zengin/Türkiye davasında öncelikle AİHS'nin 9. maddesinde düzenlenen düşünce, din ve vicdan özgürlüğünün ihlalini incelemiştir. Zengin'in başvurusunun incelenmesinde davaya konu olan davacının dini inancını meşru bulup kabul etmiştir. Mahkeme din ya da dini inancın açıklanmaya zorlanması hususunu özellikle zorunlu din dersine yerine getirilen muafiyet sisteminde dikkate almıştır. Kararda muafiyetten yararlanma hakkı tanınan Hıristiyan ya da Yahudilerin anne-babalarının mensubu olduğu dinini açıklamalarının 9. madde ile ilgili sorunlar çıkarabileceği vurgulanmıştır. Mahkeme AİHS'nin 9. madde ihlalini incelemesine karşın Ek Protokol'ün 2. maddesinde düzenlenen eğitim hakkının ihlali göz önünde bulundurarak, 9. madde kapsamında ayrı bir sorunun bulunmadığını belirtmiştir.[49]

AİHM eğitim hakkının ihlali iddiasına neden olan Türkiye'de zorunlu din dersinin içeriğini ve anlatımını ayrıntılı şekilde incelemiştir. Mahkeme, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin içeriğinin ve öğretiminin demokratik ilkelere uygun olmadığına hükmetmiştir. İlkin, ders öğretiminde kullanılan kavramlar İslamiyet dinine ayrıcalık tanındığının ve doğru bir din olarak öğretildiğinin işaretleridir. İkincisi, uygulamada diğer dinlere ait yeterli bilgi verilmektense Kuran'a ve Peygamber'e ait okumalar doğrulayıcı ve inandırıcı bir şekilde öğretilmektedir. Yine, İslamiyet Sünni anlayış merkezinde anlatılmakta ve müfredatta Alevilik ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Son olarak, derste öğrenciler Kuran'daki sureleri öğrenmeleri ve İslam'ın gusül, abdest ve namaz gibi uygulamalarını yapma zorunluluğu içerisindedirler.[50]

---

49 AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

50 AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

Mahkeme zorunlu din dersi içeriğinin ve öğretiminin Sözleşmenin ihlali olduğuna karar verdikten sonra muafiyet sisteminin incelemesine geçmiştir. "Hıristiyan ya da Yahudi Türk öğrencilere" dersten muafiyet tanınmasını Mahkeme dersin çoğulcu ve objektif şekilde anlatılmadığının kabulü şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca, ebeveynlerin muafiyet için çocuklarının Hıristiyan ya da Yahudi dinine mensubu olduklarını okul yönetimine bildirmelerini anne babaların inançlarına saygı açısından da sakıncalı bulmuştur. Ayrıca, başvurucunun Alevilik ile ilgisini düşünerek, Mahkeme çocuklarının Sünni İslam'dan farklı bir dini inanışa sahip olan anne babalar için uygun bir çözümün olmadığını ve muafiyet sürecinin dini inançları ortaya çıkaracak şekilde hem çocuk hem de anne baba açısından ağır bir yük yüklediğini belirtmiştir.[51]

5. BATILI MODELLER AÇISINDAN TÜRKİYE'DE ZORUNLU DİN DERSİ

Dini eğitim konusunda farklı modeller ve ülke uygulamaları, Türkiye'deki zorunlu din dersi sorununa çözüm konusunda dikkate alınmalıdır. Hem hak ve hürriyetlerin gelişimi hem de laikliğin sağlanması açısından Batı ülkelerin dikkate alınması, hedef ve uygulanabilirlik açısından doğru olacaktır. Okullarda okutulan temel din derslerine ilişkin farklı modeller ve uygulamalar bulunmaktadır.

Din derslerinin zorunlu olup olmaması ayırımından önce din derslerinin hangi kurum tarafından verildiğine bakmak gerekir. Zira, din derslerini veren kurum değiştiği vakit zorunlu olup olmaması da değişecektir. Kabaca bir ayırımla din derslerini veren iki kurumun olduğu söylenebilir: devlet ve özel teşebbüsler/cemaatler. Dini eğitimin devlet tarafından değil özel kurumlar tarafından verildiği ülkeler, ya laikliğin çok katı olarak uygulandığı, ya toplumda çok kültürlülükle beraber çok dini inançlı bir yapının bulunduğu ya da dini inancın geleneksel olarak görülüp modern eğitim sisteminde dini eğitime yer verilmediği ülkelerdir. Bu ülkelere ABD, Japonya ve Fransa örnek verilebilir. Bu ülkelerde

51 AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

dini eğitim özel okullar ve Kilise gibi dini kurumlar tarafından verilmektedir. [52]

Din dersinin zorunluluğu uygulaması din derslerinin devlet tarafından verildiği modellerde görülür. Zira devlet eğitimi genel ve zorunludur. Fakat her devlet eğitiminde din dersleri uygulamaları zorunlu değildir, ders seçmeli de olabilir.[53] Zorunlu dersler, daha çok bir devletin resmi dininin olduğu ya da topluma egemen hâkim bir inancın bulunduğu ülkelerde görülür. Bu nedenle, zorunlu din dersinin varlığı laiklik ilkesine aykırı olsa da tarihsel ve toplumsal yapıların dini eğitim sistemi üzerindeki sonucudur. Buna karşın isteğe bağlı din dersi modeli, ya da devletin resmi bir dini olmadığı ve hâkim bir dini inancın bulunmadığı modellerde görülür. Bu görüşe göre, bireyin temel hakkı olan istediği dinin eğitimini alma hakkı ancak din derslerinin isteğe bağlı olması durumunda elde edilebilir. İsteğe bağlı olarak verilecek din eğitiminin içeriği, dinler hakkında tarafsız bilgiler verme ve ahlaki değerleri benimsetmeye yönelik olmalıdır. Dini eğitimin devlet tarafından verilmesi ile beraber dini derslerin seçmeli olduğu modeller Avrupa ülkelerinde çoğunlukla uygulanmaktadır. Bu ülkelerde resmi ve özel okullarda dini temel ders bulunmasına karşın, isteğe bağlı seçmelidir. Bu ülkelere İtalya, Portekiz ve İngiltere örnek verilebilir. Bazı ülkelerde de zorunlu din dersinin karşılığında zorunlu ahlak dersi yer almaktadır. Yani din dersi ahlak dersi alınmak kaydıyla seçmeli ya da muafiyet dersidir. Bu ülkelere Almanya, Belçika ve Kanada örnek verilebilir.[54]

Zorunlu din dersinin uygulandığı modellerde dersin içerik ve uygulama bakımından yöntemleri farklılaşır. Dine dayalı öğretme modellerinde, dersin konusunu belirli bir din ya da mezhep oluşturmakta ve söz konusu dinin sevdirilmesi, benimsetilmesi amacı güdülmektedir. Bu derslerin adı belirli bir dinin adını taşır, örneğin Katolik Din Dersi, İslam Din Dersi. Din dersinin programları da ilgili dinin temsilcileri tarafından

---

52 ÇAHA, Ömer. (2008), *Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din ve Devlet*, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, s.25-30.

53 YÜRÜK, Tuğrul. (2001), "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin Statüsü ile İlgili Tartışma ve Öneriler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 52, s.241-242.

54 YÜRÜK, 2011, s.247.

yapılır ya da onaylanır. Dinler hakkında öğretim modelinde, din derslerinde belirli bir din esas alınmamakta, o dini sevdirmek, benimsetmek amacı güdülmemektedir. Bu modelde din dersleri tüm dinler hakkında bilgi vermekle beraber belirli bir mezhep ya da din ağırlıklı olarak anlatılmaktadır. Dinler hakkında öğretim yaklaşımı, çoğunlukla din dersinin öğretim programlarının içinde zorunlu olarak yer aldığı ülkelerde uygulanmaktadır. Din derslerinin başka derslerde verildiği bir başka modelde, dinlerin tanıtımı felsefe, tarih ve sosyoloji gibi derslerin programı içerisinde yer alır.[55]

Dini eğitimin zorunlu olduğu ülkelerde dini bilgilerin öğretimi iki farklı şekilde yapılabilir: zorunlu din dersi ve dini bilgilerin diğer derslerle verilmesi. Resmi okullarda din dersinin zorunlu olduğu ülkeler özellikle Avrupa'da azımsanmayacak kadar çoktur. Bu ülkelere Norveç, Danimarka ve Yunanistan örnek verilebilir.[56] Bu ülkeler genellikle ya resmi bir devlet dininin ya da devlet kontrolündeki topluma hâkim dinin bulunduğu ülkelerdir. Bu ülkelerde zorunlu din derslerinin okullarda öğretilmesi iki şekilde olabilir: tüm dinler hakkında tarafsız ve eşit yoğunlukta bilginin verildiği ders ya da belirli bir dini inancın baskın olduğu dersler. Hukukun evrensel ilkelerinin doğru uygulanması ve din ve vicdan hürriyetinin korunması için, zorunlu din derslerinin objektif bir biçimde verilmesi ve hâkim dini inançtan farklı inananlara uygulanacak muafiyet dersleri önem kazanmaktadır.

Dini eğitimin devlet gözetiminde bulunduğu Türkiye'de din dersleri resmi okullarda zorunlu olarak okutulmakta ve din ağırlıklı liseler olan İmam Hatip Liseleri hariç dini eğitimin verildiği resmi ve özel bir okul ya da bir model bulunmamaktadır. Laik bir devletin olduğu Türkiye'de İslam hâkim bir inanç olmasına karşın resmi devlet inancı yoktur ve İslam cemaatleri ya da özel kurumları resmi eğitim sistemi içerisinde yer almamaktadır. Bu anlamda, dini eğitim bağlamında Türkiye Batı ülkeleri içerisinde istisna teşkil etmektedir. Bu istisnailiğin temelinde Türkiye'nin Müslüman ama laik bir ülke olması yatmaktadır. Avrupa'da bazı ülkelerde Türkiye'deki gibi belirli bir dine dayalı zorunlu bir ders

---

55 AYDIN, Mehmet Zeki. (2007), "Okulda Din Dersi Tartışmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 51, s.17-22.

56 AYDIN, 2007, s.17-22.

olmasına karşın, temel fark olarak dini kurum veya cemaatler bu derslerin öğretilmesinde aktif rol almaktadırlar. Türkiye'nin dini eğitim sistemini ve okullarda okutulan din derslerini karşılaştırdığımızda, din derslerinin zorunlu olduğu, belirli bir dini inanca dayandığı ama bu dersin öğretiminin tamamen devlet tarafından yapıldığı bir dini eğitim modeline ve resmi bir devlet dininin bulunmadığı ve laik olduğu bir ülke modeline rastlanmamaktadır.

Sonuçta, belirli bir dini eğitim sistemi içerisinde Türkiye'de zorunlu din dersi modeli başka hiçbir Müslüman ülkeye benzemediği gibi Batılı devletlerden de temel farklılıkları bulunmaktadır. Bu anlamda, Türkiye'de dini eğitim ve zorunlu din dersi kendine özgü olup tüm siyasal yapıların ve tercihlerin bir sonucudur. Bu nedenle, Türkiye'nin zorunlu din dersi konusunda tek bir tip olarak örnek alacağı bir ülke bulunmamaktadır.

Yine de zorunlu din dersi konusunda Batılı ülkelerin iyi özellikleri alınarak Türk modeline uygulanabilir. Öncelikle, din dersinin zorunluluğu konusunda Avrupa'dakine benzer şekilde seçmeli sistem uygulanabilir. Avrupa'nın bazı ülkelerinde genel bir zorunlu ders olmayıp belirli dinlere ya da mezheplere özgü dersler vardır. Dolayısıyla, bu din ya da mezhebe mensup öğrencilerin kendi inançlarına göre bir din dersi almaları mümkündür. Bu din derslerinin içeriği devlet tarafından değil, o din ya da mezhebin temsilcileri tarafından hazırlanır. Seçmeli din dersi konusunda özgürlükçü bir uygulama da bir kişi istese bile bu kişinin dini inancına uygun bir dersin açılmasıdır. Fakat bu uygulama devletin imkanları dahilindedir. Eğer zorunlu din dersinin devamına karar verilecekse, ya din eğitimi tarafsız olmalı, yani belirli bir dinin ya da mezhebin ağırlığında olmamalı ya da Avrupa'daki gibi temel hak ve hürriyetlere uygun bir muafiyet sistemi getirilmelidir. Yukarıda zorunlu din derslerinin nasıl olması gerektiği AİHS ölçütlerine göre belirtilmişti. Bu konuda ayrıca belirtilebilecek şey, bazı Batılı ülkelerde din dersi içeriğinin demokratik bir şekilde, tüm dini tarafların katılımı ile hazırlanmasıdır. Türkiye'de de din dersinin içeriğinin hazırlanmasında Alevilerden katkı alınabilir ya da en azından Alevi inancına yönelik genel bilgiler ders içeriğinde verilebilir. Eğer ders tarafsız - bilimsel bir şekilde anlatılmak isteniyorsa, felsefe, tarih ya da ahlak derslerinde nasıl bir yakla-

şım izleniyorsa aynısı din dersinde de izlenmelidir. Örnek alınabilecek Batılı muafiyet sistemlerinde ise; öğrencinin ya da velisinin dini görüşlerini açıklayarak ayrımcılığa maruz kalmadığı, başkaca bir sorgulamaya ya da araştırmaya gerek kalmaksızın öğrencinin dilekçe vererek din dersine girmediği, bunun yerine ahlak, tarih ya da benzeri bir derse girdiği uygulamalar bulunmaktadır. Türkiye'deki muafiyet uygulamasında ise, başka bir dine mensup kişiler (Hristiyan ve Museviler) başvurdukları takdirde muafiyetten yararlanabilmektedir. Bu muafiyet farklı mezhepteki veya inançtaki kişiler için söz konusu değildir. Batı'da özel eğitim sisteminin yaygınlaşması zorunlu din dersi sorununu da belirli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Belçika örneğinde görüldüğü gibi, özel okullar din derslerinin içeriğini ve denetimini kendisi belirlemekte, din dersinin nasıl öğretileceğini ilan etmekte ve öğrencilerin en baştan kabulünü almaktadır. Fakat bu uygulamanın devletin kontrolünde bulunan bir eğitim sisteminin olduğu Türkiye'de uygulanması zordur.[57]

SONUÇ

Türkiye'de okullarda okutulan temel din dersleri 1982 Anayasası ile birlikte zorunlu hale gelmiştir. Türkiye'de zorunlu din dersi, dini eğitimin bir parçası olarak ülkenin kendine özgü şartları içerisinde siyasal ve hukuk yapılarının bir gereği olarak uygulanmaktadır. Laikliğin korunması doğrultusunda zorunlu din dersi devlet gözetiminde ve denetimindedir. Anayasa Mahkemesi de zorunlu din dersine ilişkin içtihatlarda Anayasal gerekçelere bağlı kalmıştır. Türkiye'de yargı organlarının zorunlu din dersi konusundaki davalarda verdiği kararlar çoğunlukla anayasal ilke ve gerekçelerin doğrultusundadır. Bununla beraber, 2007 yılında AİHM kararı sonrasında başta Danıştay olmak üzere Tük yargısı din dersinin zorunluluğu konusunda hukuka aykırılık yönünde kararlar vermektedir.

Türkiye verdiği kararlara uymakla yükümlü olduğu AİHM kararlarını ve içtihatlarını dikkate almak, mevzuatını buna göre düzenlemekle yükümlüdür. Türk yargısı, kararlar ile zorunlu din dersinin ve uygu-

---

[57] Avrupa'da din dersi uygulamaları için bkz. AYDIN, Mehmet Zeki. (2004), "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", *Diyanet Avrupa Dergisi*, Sayı 68, s.14-21.

lama biçiminin hukuksal doğruluğunu onaylarken, AİHM Türkiye'de zorunlu din dersi uygulamasının evrensel hukuka aykırı olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme içtihatlarına göre, zorunlu din dersi tek başına bir hak ve özgürlük ihlali değildir. Öncelikle dersin anlatımı ve muafiyet sistemi din ve vicdan özgürlüğüne uymalı, din dersi telkin şeklinde anlatılmamalı ve tüm inançlara saygı gösterilmelidir. Eğitim hakkı gereği ise, ders objektif, eleştirel ve çoğulcu bir şekilde anlatılmalı, zorunlu din dersi müfredat olarak din ve inançlara da yeterince yer vermelidir.

Türkiye'de zorunlu din dersi sorunun çözümü için farklı modellerin ve ülke örneklerin de incelenmesi önemlidir. Okullarda okutulan din derslerine ilişkin eğitim modellerinde; din dersini veren kurum bakımından devlet ve dini cemaat/özel kurumlar, dersin zorunluluğu bakımından zorunlu ve seçmeli din dersleri, dersin öğretimi bakımından dine dayalı ve çoğulcu anlatım sınıflandırması yapılabilir. Türkiye'de dini eğitim ve zorunlu din dersi kendine özgü olup tüm siyasal yapıların ve tercihlerin bir sonucudur. Bu nedenle, Türkiye'nin zorunlu din dersi konusunda tek bir tip olarak örnek alacağı bir ülke bulunmamaktadır. Yapılması gereken bu ülkelerde uygulanan iyi özellikleri alarak kendi özel eğitim modelimize uygulamaktır. Somut olarak, zorunlu din dersinin objektif ve çoğulcu olarak anlatıldığı ve uygun bir muafiyet sisteminin bulunduğu dini eğitim modelleri bu yönleriyle örnek alınabilir.

Anayasal ve yasal dayanaklara karşın, Türkiye'de zorunlu din dersi siyasal ve toplumsal bir sorundur. Sorunun salt bir hukuk sorunu olmadığı ve siyasal gelişmeler sonunda siyasal yapı içerisinde kalıcı sorunlara bağlı olarak geliştiği ortadadır. Sorun, öncelikle Aleviler gibi toplumda Sünni-merkezi İslam inancı dışında bir inanç sahibi olan kişiler tarafından paylaşılan bir toplumsal sorunun parçası olarak düşünülmelidir. Ayrıca, evrensel ilkelere ve AB'ne uyum bakımından da değişiklik şart görünmektedir. Bu nedenle, şimdi uygulanan zorunlu din dersinin değişmeden devam etmesi mümkün değildir. Sorunun çözümü aslında Türkiye'nin bir tercih sorunudur. Zorunlu din dersi uygulamasının anayasal değişiklikle kaldırılması ile birlikte böyle bir sorunun çözülebileceği düşünülebilir. Fakat bu tercih, laiklik politikası doğrultusunda dini eğitimin devlet tarafından verilmesi uygulaması ile beraber

düşünülmelidir. Hukuki açıdan sorun olanın din dersinin zorunluluğu değil, müfredat ve öğretim bakımından uygulama olduğu unutulmamalıdır. Nitekim AİHM içtihatları da bu yöndedir.

Sonuçta, Türkiye'de din derslerinin zorunluluğu bir sorundur ve bu sorunun çözümü de acil olarak gereklidir. Tavsiyemiz, Batı'daki iyi uygulamaları örnek alarak din derslerini içerik ve anlatım olarak tarafsız ve bilimsel hale getirmektir. Eğer bu yapılmayacaksa temel hak ve hürriyetlere uygun ve farklı mezhepler için geçerli bir muafiyet sistemi getirilmelidir. Din derslerinin zorunluluğu ise bu şartlar sağlanırsa devam edebilir. Bu doğrultuda bir anayasa değişikliği yapılabilir. Türkiye bu konuda bir karar vermek zorundadır.

KAYNAKLAR

ADALET BAKANLIĞI. (2011), "AİHM Çalışma Ziyareti Raporu", http://www.hsyk.gov.tr/etkinlikler/ziyaretler/2011/nisan/Strazburgrapor.pdf (12 Kasım 2014).

AİHM Devletlere Göre 2019 Yılı İstatistikleri, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_2019_ENG.pdf (17 Şubat 2020).

AKKAN, Bahattin. (2010), "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Bağlayıcılığı ve Yerine Getirilmesi" Adalet Dergisi, Sayı 36, 42-64.

AYDIN, Mehmet Zeki. (2007), "Okulda Din Dersi Tartışmaları", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 51, s.7-51.

AYDIN, Mehmet Zeki. (2004), "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", Diyanet Avrupa Dergisi, Sayı 68, s.14-21.

BAHÇEKAPILI, Mehmet. (2013), Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri Raporu, İlke Yayınları, İstanbul.

BİLGİN, Beyza. (2001), Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayıncılık, Ankara.

ÇAHA, Ömer. (2004), "Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslami Uyanış", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6 İslamcılık, Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, s.476-493.

ÇAHA, Ömer. (2008), Bitmeyen Beraberlik: Modern Dünyada Din ve Devlet, TİMAŞ Yayınları, İstanbul.

EVREN, Kenan, (2000). "Kahramanmaraş Konuşması", 27 Aralık 1985, Seçme Konuşmalar, Doğan Kitap, İstanbul.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref ve GÖLCÜKLÜ, Feyyaz (2004), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitabevi, Ankara.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref ve TAN, Turgut. (1998), İdare Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara.

GÜNDÜZ, Turgay. (1998), "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923-1998)", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, 543-557.

HÜRRİYET, 12 Temmuz 2012.

HÜRRİYET, 18 Aralık 2012.

HÜRRİYET, 21 Aralık 2012.

KAYMAKCAN, Recep. (2006), "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", EKEV Akademi Dergisi, Sayı 27, s.21-36.

MARDİN, Şerif. (2013), Türkiye'de Toplum ve Siyaset, İletişim Yayınları, İstanbul.

MİLLİYET, 8 Eylül 2011.

ÖZBUDUN, Ergun. (2004), Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara, 2019.

ÖZENÇ, Berke. (2006), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İnanç Özgürlüğü, Kitap Yayınevi, İstanbul.

YÜRÜK, Tuğrul. (2001), "Cumhuriyet Döneminde Din Derslerinin Statüsü ile İlgili Tartışma ve Öneriler", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 52, s.239-254.

YARGI KARARLARI

AİHM, Buscarini ve Diğerleri / San Marino, 24645/94, 1999.

AİHM, Folgero ve Diğerleri / Norveç, 15472/02, 2007.

AİHM, Kjeldsen ve Diğerleri / Danimarka, 5095/71, 1976.

AİHM, Zengin / Türkiye, 1448/04, 2007.

AYM, 21.10.1971 tarih ve E.1970/53, K.1971/76.

AYM, 16.09.1998 tarih ve E:1997/62, K:1998/52.

AYM, 20.09.2012 tarih ve E.2012/65, K.2012/128.

Danıştay 8. Dairesi, 15.05.2000 tarih ve E: 1997/6285, K: 2000/3653.

Danıştay 8. Dairesi, 16.02.2000 tarih ve E: 1998/4242, K: 2000/1449.

Danıştay 8. Dairesi, 13.07.2010 tarih ve E: 2009/10610, K: 2010/4213.

Danıştay 8. Dairesi, 28.12.2007 tarih ve E: 2006/4107, K: 2007/7481.

Danıştay 8. Dairesi, 29.02.2008 tarih ve E: 2007/679, K: 2008/1461.

Danıştay 8. Dairesi, 15.05.2009 tarih ve E: 2007/8365, K: 2009/3238.

Danıştay 8. Dairesi, 07/03/2011 tarih ve E: 2008/3682, K: 2011/1323.

Danıştay 8. Dairesi, 21/11/2014 tarih ve E: 2013/4877, K: 2014/9019.

MEVZUAT

10/1/1945 kabul tarihli ve 4695 sayılı 1924 Anayasası.

9/7/1961 kabul tarihli ve 334 sayılı 1961 Anayasası.

7/11/1982 kabul tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası.

TBMM, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası: Madde Gerekçeli, 2008.

4/11/1950 tarihli İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme.

14/6/1973 kabul tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu.

30/3/2012 tarih ve 6287 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

3/3/1340 tarih ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu.

Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu, 9/7/1990 tarih ve 1 no'lu Kararı.